

10. Де Граф Дж., Д.Ванн, Т.Х. Томас. Потребляемость: болезнь, угрожающая миру. Пер. с англ. – М.: Ульт-ра.Культура, 2003. – 392 с.
11. Zuckerman M., Sensation seeking: Beyond the optimal level of arousal. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates., 1979.
12. Berlyne D.E. (1978), "Curiosity and Learning", *Motivation and Emotion*, vol. 2, pp. 97-169.
13. Hoffman D.L. et Novak T.P. 1996, Marketing in hypermedia computer mediated environment: Concepts foundations, *Journal of Marketing*, 60, 3, pp. 50-68
14. Rieunier S., Le marketing sensoriel du point de vente, Dunod, Paris, 2002 p. 236
15. Petrof J. V., Comportement du consommateur en marketing, 5e édition, Les presses de l'université Laval, Québec, 1999, p. 536

Гапеснюк О.О.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Радикальні перетворення початку 1990-х років були спрямовані на створення багатуукладної економіки, ринкового господарства. Однак реформування відбувалося по більшій частині стихійно, не було побудовано досить чіткої концепції ринкових перетворень. Це привело до затяжної кризи й високого рівня нестабільності української економіки.

В умовах ринкової економіки фактор ризику впливає на діяльність підприємств будь-якої галузі. Проблема ризику особливо гостро постає в умовах дефіциту фінансових ресурсів у реальному секторі економіки, що найбільш рельєфно відобразилося на підприємствах аграрного сектору економіки. Основними причинами стали порушення еквівалентності обмінно-розподільних відносин з іншими галузями народного господарства, неадаптованість існуючої системи кредитування організацій сільського господарства, значне скорочення державної підтримки сільськогосподарського виробництва.

Незважаючи на високі ризики, обумовлені технологічними особливостями галузі, сільськогосподарське виробництво є необхідною складовою економіки будь-якої держави. Особливо, це стосується України, яка за географічними, ресурсними, кліматичними показниками потенційно спроможна стати державою з пріоритетним розвитком аграрної сфери, забезпечити добробут українських громадян.

Найважливішою особливістю аграрної економіки є сезонність виробництва й обумовлена цим нерівномірність виробничих витрат і надходження виторгу. Ситуація загострюється порушенням паритету цін на продукцію сільського господарства й промисловості. Негативні наслідки найчастіше проявляються від дій природних монополій, а також переробних, постачальницьких і торгуючих організацій. Крім того, на розвиток сільського господарства державою виділяється близько 1% загальної суми капітальних вкладень, у той час як у часи планової економіки - 27-28% [1].

Зазвичай, ризикованість та невизначеність діяльності сільськогосподарських підприємств пов'язують з сезонністю, застарілою матеріально-технічною базою, відсутністю інновацій, нерозвиненою інфраструктурою, недостатньою державною підтримкою і т.д. Такий підхід до проблеми висвітлений у роботах П. Саблука [6], С.М. Чмиря [7], В.І Бойка [1]. Але існують інші думки з цього питання. Їх автори – О. Шпичак [8], О.В. Олійник [4] та М.В. Калінчик [3] – першопричиною негараздів у сільськогосподарському виробництві вважають нестабільність виробництва за різних природнокліматичних умов. Але більшість авторів розглядають нестабільну і непередбачувану роботу сільськогосподарських підприємств, переважно як негативний фактор для продовольчого ринку. В той же час, в жодній праці не видокремлено саме особливостей функціонування сільськогосподарських підприємств, які на думку автора відіграють ключову роль у вирішенні складних питань реформування аграрного сектору. Саме висвітленню цього питання присвячена дана стаття.

Як відомо, сільське господарство через природноекономічні причини тяжіє до стану збитковості, через що потребує державних регуляторних заходів. Але і вони будуть не ефективними, якщо не враховувати наступне [3]:

1. Нестабільність виробництва за різних природнокліматичних умов. Адже, наприклад 10-відсоткове перевищення пропозиції сільськогосподарської продукції над сукупним на неї попитом призводить до падіння цін на 20-40 відсотків, чим створюється по країні ситуація суцільної збитковості виробництва [3]. Інтервенцією на ринках займаються країни, які стабілізували за роками виробництво і в урожайні роки скуповують незначні відхилення продукції (3-10 відсотків) від обсягів сукупного попиту. Цим заходом, як відомо, забезпечується стабільність ринкових цін і доходів фермерів. В нас же варіація урожайності, наприклад зернових культур (а відповідно обсягів виробництва) за останні 6 років не має ніяких натяків на стабільність. Це яскраво ілюструє табл. 1.

Таблиця 1. Динаміка валових зборів зернових культур в Україні

Роки	Валовий збір, млн./т	Зменшення/збільшення валового збору, у % до попереднього року
2000	24,5	-
2001	39,7	+62
2002	38,8	-3
2003	20,2	-48
2004	41,8	+ 207
2005	37,9	-1

Як видно із табл.1, урожайність щороку значно відрізняється від попередньої – від зменшення майже на

50% до збільшення більш ніж у двічі. Звичайно, при такому розподілі жодні регулятивні заходи не будуть мати позитивного ефекту.

2. Відсутність оптимального розміщення виробництва сільськогосподарської продукції. Сільськогосподарські підприємства України мають різні природо-кліматичні, агроекологічні та соціально-економічні умови господарювання. Вони диктуються такими чинниками як: системою нормоутворення, типами ґрунтів і термін окупності мінеральних добрив, приростом визначеної продукції, відстанню до ринків збуту тощо. Як в застійні часи, так і зараз інтенсивні та екстенсивні культури розміщено практично порівно в гірших і кращих природно-економічних умовах. Через відсутність оцінки найбільш прибуткового використання ресурсів та найбільш вигідного сполучення видів продукції, виробництво є практично однаковим за своїм складом і структурою для всіх регіонів, а це на нашу думку, сприяє формуванню лише збиткового виробництва. Ряд вчених на даний час оптимізували структуру посівних площ зернових культур за різними методичними підходами: на основі мінімізації втрат врожаю в несприятливі роки; порівняльної оцінки зернових культур за їх врожайністю; застосуванню методу біокліматичної взаємо компенсації та теорії гри [2]. Але основною їх проблемою є розрахунок на самостійне використання цих розробок виробниками, замість впровадження на обов'язковій основі на державному рівні;

3. Відсутність методології залучення кредитів та інвестицій в агропромисловий комплекс. Із-за відсутності методології системної самостійної оцінки кожним з підприємств можливостей щодо адаптації до ринкового середовища з розробкою параметрів конкурентоспроможного виробництва, найчастіше прийняття рішення відносно доцільності фінансування базується лише на односторонньому побажанні товаровиробників. Не менше, а більше значення має зворотна сторона менеджменту - вивчення загальних потреб суспільства і оптимізація розміщення виробництва окремих видів продукції серед товаровиробників за природно-кліматичними та кон'юнктурними чинниками;

4. Неоднозначність, неопрацьованість та частковість регуляторних заходів та законодавчих актів.

Це основні причини невизначеності та ризику в діяльності сільськогосподарських підприємств, які утворюють комплекс задач, які не вирішуються традиційними методами. Зокрема, цим можна пояснити не-вдалі спроби державного втручання в регулювання сільськогосподарської галузі, тобто вирішення проблем починається не з того боку.

З іншого боку, формування попиту і пропозиції на сільськогосподарську продукцію має характерні особливості, які істотно позначаються на внутрішній будові ринку цієї продукції та продовольства. Вона є вирішальною для визначення типу ринку, ідентифікації відносин між продавцями й покупцями, формування механізму ціноутворення. Тому визначення структури ринку дає можливість реально оцінити його внутрішнє середовище, специфічність поведінки суб'єктів ринкових відносин, здійснювати її прогнозування, впроваджувати ефективну регуляторну політику, за якої ринковий механізм забезпечував би стабільність економіки нормально функціонуючих суб'єктів господарювання.

Існує думка, що ринок сільськогосподарської продукції є ринком з чистою (досконалою) конкуренцією. Якщо розглядати цей ринок, лише з боку продавців, то є підстава так вважати. Адже виробництво і пропозиція сільськогосподарської продукції здійснює велика кількість незалежних один від одного товаровиробників. Причому дана продукція досить однорідна, що значно підсилює конкурентне середовище серед продавців. Кожний окремо взятий виробник не в змозі вплинути на ринкову ціну, оскільки його частка як продавця в загальному обсязі пропозиції надзвичайно мала, а цінова перехресна еластичність попиту на сільськогосподарські товари наближається до 0.

Якщо ж ринок сільськогосподарської продукції розглядати комплексно, тобто як ринок продавців і покупців, враховуючи різне співвідношення між продавцями і покупцями та особливості дії важелів державного регулювання, то така точка зору навряд чи буде справедливою.

Причина, яка спонукає до такого висновку, полягає у тому, що сільськогосподарські товаровиробники займаються, в переважній більшості, не заготівлею і переробкою своєю продукції, а її реалізацією суб'єктам господарювання переробної сфери АПК, або ж посередникам, які за своєю чисельністю значно поступаються чисельності продавців.

Через свою відносно невелику кількість переробні підприємства володіють сильною ринковою владою, диктуючи сільськогосподарським виробникам умови закупівлі агро продукції. Тому є підстави стверджувати, що відповідно до запропонованого німецьким економістом Г. фон Штакельбергом загального підходу до класифікації товарних ринків продуктові ринки в Україні мають олігосонічну будову (на окремих місцевих ринках навіть моносонічну), за якої заготівельні і переробні підприємства мають можливість здійснювати в своїх інтересах цінову політику, домагатися вигідніших для себе умов закупівлі агро продукції, вони зовсім не несуть або несуть незначні витрати при заміні одних продавців на інших. Варто зазначити, що олігосонічна будова сільськогосподарських ринків характерна й для розвинутих країн світу.

Підтвердження цієї теорії показово ілюструють дані фактичних обсягів відвантаження зерна на експорт за 2003/2004 маркетинговий рік через ДП ДАК "Хліб України" "Одеський портовий елеватор" (табл.2) [4].

Частка 4-х основних фірм-експортерів (Одеський портовий елеватор, Юрол, Бізнес Агро, Топфер) складає близько 50 % від загального обсягу експорту зерна. Така ж ситуація спостерігається і при аналізі даних інших портів. Як правило, існує 3-4 лідери, які займають біля 50 % ринку.

Якщо проаналізувати продаж зернових по каналах реалізації табл. 3, то побачимо, що майже 70% продукції реалізується „іншим каналам” та переробним підприємствам. З початку трансформаційних перетворень в аграрному секторі скоротився продаж продукції товаровиробниками переробним підприємствам, основним напрямом збуту продукції стали комерційні канали. Водночас цей напрям збуту є найменш органі-

зованим, упорядкованим і прозорим. Комерційні структури і посередники контролюють експортні, оптові й дрібнооптові товаропотоки, отримують значні доходи від реалізації продукції, через заниження ціни на продукцію.

З точки зору економічної соціології олігопсонічна будова ринку, в свою чергу, може призводити до виникнення неформальних інститутів [5]. В соціології, неформальні інститути це – система соціальних зв'язків, взаємодій і норм міжособистого і міжгрупового спілкування, які склалися спонтанно. Неформальні інститути виникають там, де несправність формального інституту (виробництво, розподіл благ і послуг, регулювання фінансів, організація і поділ праці, трудова діяльність, ринок, власність та ін.) викликає порушення важливих для життєдіяльності всього соціального організму функцій.

Таблиця 2. Фактичні обсяги відвантаження зерна на експорт за 2003/2004 маркетинговий рік через ДП ДАК «Хліб України» «Одеський портовий елеватор».

Фірма-експортер	Відвантажено зернових, т	Частка фірми-експортера у загальному обсязі відвантажених зернових, %
Одеський портовий елеватор	36236	19
Інтерком-мерс	27740	15
Юрол	16986	9
Бізнес Агро	12687	7
Топфер	11847	6
Сан Кор.	10634	5,5
Фарн	9061	4,6
Транс-Теком	6481	3
Мар Шиппінг	4709	2,5
«Одеський коровай»	4042	2,3
«Бурат» Полтава	3900	2,2
Одеський коньячний завод	3800	2,1
ТД « Агро Юг»	3500	1,8
Інші	39999	20
Разом	191029	100

Якщо сформувані визначення неформального інституту на ринку сільгосппродукції, то отримаємо наступне: *неформальні інститути – це система існування певної групи покупців, які завдяки своїм посадовим, фінансовим та ситуаційним перевагам, мають значний вплив на ринок, зокрема на кінцеву ціну реалізації.*

Як свідчать результати дослідження, неформальні інститути мають значний вплив на кінцевий результат діяльності сільськогосподарських підприємств, що виробляють зернові.

Розглянуті вище основні фактори, які визначають особливості функціонування сільськогосподарських підприємств (нестабільність виробництва, відсутність оптимального розміщення, відсутність методології залучення кредитів в інвестицій, частковість регуляторних заходів та законодавчих актів, вплив неформальних інститутів) узагальнені на рис.1.

Таблиця 3. Продаж зернових культур по всіх каналах реалізації у 2004 році

Продано зернових культур в Україні, тис.т															
всього		в тому числі:													
		переробним підприємствам (включаючи елеватори)		Споживкооперації		населенню в рахунок оплати праці		видано пайовикам в рахунок орендної плати за землю		на ринку, через власні магазини, ларьки, палатки		через біржі, аукціони		за іншими каналами	
Кількість, тис.т	Питома вага каналу, %	Кількість, тис.т	Питома вага каналу, %	Кількість, тис.т	Питома вага каналу, %	Кількість, тис.т	Питома вага каналу, %	Кількість, тис.т	Питома вага каналу, %	Кількість, тис.т	Питома вага каналу, %	Кількість, тис.т	Питома вага каналу, %	Кількість, тис.т	Питома вага каналу, %
261	100	893,2	7,1	5,7	0,1	912	7,2	1475	11,6	1501	11,8	63,1	0,5	7830	61,7

Для виходу сільського господарства із кризового стану потрібно розпочинати з оптимального розміщення виробництва сільгосппродукції. Але не всі підприємства погодяться використовувати запропоновані норми, важливо запровадити їх на державному рівні. Наприклад, як в Сполучених Штатах, різні бюджетні трансферти отримують тільки ті виробники, які виконують рекомендації Управління Сільським Господарством щодо площ і структури посівів.

Після стабілізації виробництва агропродукції збільшиться ефективність вже існуючих державних регуляторних заходів. Нерозвиненість ринкової інфраструктури створює умови для існування неформальних інститутів на ринку сільськогосподарської продукції та їх впливу на ціну реалізації.

Послідовність вирішення зазначених проблем має бути наступною: 1) впровадження використання оптимального розміщення виробництва агропродукції на державному рівні; 2) розробка і використання методології залучення кредитів у сільськогосподарську галузь, з точки зору загальної державної ефективності наслідків їх використання; 3) збільшення ефективності державних регуляторів; 4) розвиток ринкової інфраструктури для зменшення впливу неформальних інститутів на ринкову ціну продукції.

Рис. 1. Особливості функціонування сільськогосподарських підприємств

Джерела та література

1. Бойко В.І. До проблеми формування ринку зерна // Економіка АПК. – 2004. – №3. – С. 35-38.
2. Калінчик М.В. Стабілізація виробництва зерна в Україні // Економіка АПК. – 2004. – №4. – С. 31-37.
3. Калінчик М.В. Що стримує аграрні реформи: велике небажання чи дрімуче незнання? // <http://agroua.net/economics/analytcs>
4. Олійник О.В. Причини та наслідки нестабільності зернового ринку в Україні // Економіка АПК. – 2004. – №4. – С. 59 -64.
5. Панеях Э. Л. Формальные правила и неформальные институты их применение в российской экономической практике // Экономическая социология. – 2001. – Т.2.– №4. – С. 56-69.
6. Саблук П. Т. Зернові колізії // Зерно і Хліб. – 2004. – №2. – С. 4-5.
7. Чмирь С.М. Особливості формування ринку продовольчого зерна в південному регіоні // Економіка АПК. – 2004. – №3. – С. 56-58.
8. Шпичак О. Давайте працювати на ринку зерна без шарахань у різні боки // Зерно і Хліб. – 2005.– № 4. – С. 3-5.

Гришанков В.Г.

ИННОВАЦИОННО-КАПИТАЛИСТИЧЕСКИЙ СПОСОБ РАЗВИТИЯ И ЕГО ОСНОВНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Как это показал ещё Й. Шумпетер, любой инновационный процесс основан на творческой деятельности экономических субъектов, которые формируются, однако, вне экономики: социальными системами воспроизводства человека [1]. Отсюда можно предположить, что целостный инновационный процесс возникает из особенностей взаимодействия экономики с другими подсистемами общества и не может рассматриваться вне этого взаимодействия.

Базовые структуры социально-экономического процесса, как и любого другого, закладываются при его возникновении начальными условиями формирования связей между ключевыми элементами. К таким базовым структурам данного процесса относятся: 1) структура использования существующих ресурсов, из которых главным является человек как олицетворение человеческого капитала и его владелец; 2) структура воспроизводства необходимых ресурсов, из которых ключевое место принадлежит технологическому знанию.

Первая подсистема регулируется соотношением индивидуальной собственности на частные блага и коллективной собственности на общественные блага, которые задает границы экономической свободы человека.